

Słowniczek

analiza czynnikowa (*factor analysis*) złożona metoda algebraiczna, pozwalająca na wyróżnienie w całym zbiorze obserwacji struktury organizujących je ogólnych czynników (wymiarów). Patrz rozdział 17.

analiza dwuzmiennowa (*bivariate analysis*) jednoczesna analiza dwóch zmiennych, w celu określenia empirycznej relacji między nimi. Może ona polegać na przykład na stworzeniu tabeli krzyżowej albo na obliczeniu współczynnika korelacji. Patrz rozdział 15.

analiza ilościowa (*quantitative analysis*) (1) numeryczne przedstawianie i przetwarzanie danych w celu opisanego i wyjaśnienia zjawisk, których dane te dotyczą. Patrz w szczególności rozdział 14, a także inne fragmenty w części 4. (2) DUŻA analiza.

analiza jakościowa (*qualitative analysis*) (1) analiza i interpretacja obserwacji, nie opierająca liczbami, nastawiona na odkrywanie podstawowych znaczeń i struktur. Analiza jakościowa znajduje zastosowanie na przykład w badaniach terenowych i badaniach historycznych. Patrz rozdział 10. (2) uzasadnienie odmowy uiszczenia rachunku w restauracji.

analiza jednozmiennowa (*univariate analysis*) analiza jednej zmiennej w celach opisowych. Może polegać na wyznaczeniu rozkładu, średniej, miar rozproszenia. W przypadku analizy większej liczby zmiennych mamy do czynienia z *analizą dwuzmiennową* lub *wielozmienną*. Patrz rozdział 15.

analiza konwersacyjna (*conversation analysis*) szczegółowa analiza przebiegu rozmowy, oparta na jej dokładnym zapisie uwzględniającym pauzy i inne komunikaty niewerbalne, takie jak „hm” czy wahanie. Patrz rozdział 13.

analiza pytań (*item analysis*) określenie, czy poszczególne pozycje wchodzące w skład złożonej miary wnoszą do niej własny wkład, czy jedynie powielają wkład pozostałych pytań.

analiza regresji (*regression analysis*) metoda analizy danych, w której zależności między zmiennymi

przedstawiane są w postaci równania, zwanego równaniem regresji. W rozdziale 17 omówione są różne warianty analizy regresji.

analiza regresji cząstkowej (*partial regression analysis*) typ analizy regresji, w której analizowany jest wpływ jednej zmiennej przy kontroli (utrzymywaniu na stałym poziomie) innych zmiennych, odwołujący się do podobnej logiki jak model analizy rozbudowanej. Patrz rozdział 17.

analiza regresji krzywoliniowej (*curvilinear regression analysis*) typ analizy regresji, w którym związek między zmiennymi może być geometrycznie reprezentowany nie tylko w postaci linii prostej, ale także w postaci krzywej. Patrz rozdział 17.

analiza regresji liniowej (*linear regression analysis*) rodzaj analizy statystycznej, w której wyznacza się równanie prostej najlepiej opisującej relację łączącą dwie zmienne ilorazowe. Patrz rozdział 17.

analiza regresji wielokrotnej (*multiple regression analysis*) typ analizy statystycznej, w którym wyznacza się równanie reprezentujące wpływ dwóch lub więcej zmiennych niezależnych na zmienną zależną. Patrz rozdział 17.

analiza szeregów czasowych (*time-series analysis*) analiza zmian wartości zmiennej (na przykład poziomu przestępczości) w czasie. Patrz rozdział 17.

analiza ścieżkowa (*path analysis*) (1) typ analizy wielozmiennowej, którego wynikiem jest graficzna prezentacja związków przyczynowych między zmiennymi. Patrz rozdział 17. (2) to, z czego słyną Indianie i traperzy.

analiza treści (*content analysis*) badanie zapisów międzyludzkiej komunikacji, takich jak książki, strony internetowe, obrazy, przepisy prawa. Patrz rozdział 11.

analiza wielozmiennowa (*multivariate analysis*) jednoczesna analiza relacji między wieloma zmiennymi. Może być to na przykład badanie jednoczesnego wpływu wieku, płci i przynależności klasowej na religijność. Patrz rozdziały 15, 16 i 18.

analiza wtórna (*secondary analysis*) typ badań, w których dane zebrane i opracowane przez jednego badacza są analizowane ponownie – często

w innym celu – przez innego. Do wtórnej analizy nadają się zwłaszcza dane sondażowe; istnieją specjalne archiwa i biblioteki, udostępniające dane do analizy wtórnej.

analiza zorientowana na przypadek (*case-oriented analysis*) (1) analiza, której celem jest zrozumienie pojedynczego przypadku lub kilku przypadków, poprzez dokładne zbadanie wszystkich związanych z nimi szczegółów. Patrz rozdział 13. (2) metodyka pracy prywatnych detektywów.

analiza zorientowana na zmienną (*variable-oriented analysis*) analiza opisująca i/lub wyjaśniająca konkretną zmienną. Patrz rozdział 13.

anonimowość (*anonymity*) anonimowość badań zapewniona jest wtedy, gdy ani badacze, ani odbiorcy wyników badania nie mogą powiązać konkretnych odpowiedzi z konkretnym respondentem. Patrz rozdział 18.

arkusz kodowy (*transfer sheet*) duży arkusz papieru z wyznaczonymi kolumnami i wierszami, na który wpisuje się dane w celu późniejszego wprowadzenia ich do komputera i analizy. Patrz rozdział 14.

badania dynamiczne (*longitudinal study*) schemat badań, polegający na zbieraniu danych w różnych punktach czasowych, inaczej niż w przypadku badań przekrojowych. Patrz rozdział 4 oraz badania kohort, badania panelowe, badania trendów.

badania ewaluacyjne (*evaluation research*) badania, których celem jest ocena oddziaływania danej interwencji społecznej (na przykład programu, mającego rozwiązać jakiś problem społeczny). Patrz rozdział 12.

badania historyczno-porównawcze (*historical/comparative research*) badania społeczeństw (lub innych jednostek społecznych) na przestrzeni czasu i porównywanie ich między sobą. Patrz rozdział 11.

badania kohort (*demograficznych*) (*cohort study*) badania, w których pewna specyficzna podpopulacja (kohorta demograficzna) badana jest przez dłuższy czas (z tym że w poszczególnych punktach czasowych badaniu mogą być poddawani różni jej członkowie). Przykładem może być tutaj badanie historii kariery zawodowej rocznika 1970, w którym kwestionariusze rozsyłane były co 5 lat. Więcej na ten temat (jeśli naprawdę chcesz wiedzieć więcej) znajdziesz w rozdziale 4. Patrz także badania dynamiczne, badania panelowe, badania trendów.

badania panelowe (*panel study*) typ badań dynamicznych, w których dane zbierane są od tej samej grupy ludzi (próby czy inaczej panelu) w kilku punktach czasowych. Patrz rozdział 4 oraz badania kohort, badania dynamiczne, badania trendów.

badania przekrojowe (*cross-sectional study*) badania oparte na obserwacjach poczynionych w jednym punkcie czasowym. Porównaj z badaniami dynamicznymi.

badania trendów (*trend study*) (1) typ badań dynamicznych, w których dana cecha populacji monitorowana jest w dłuższym czasie, na przykład seria sondaży przedwyborczych Gallupa, ukazujących poparcie wyborców dla poszczególnych kandydatów, zmieniające się w trakcie kampanii wyborczej (nie jest przy tym konieczne, aby za każdym razem sondaż odbywał się na tej samej próbie). Patrz rozdział 4 oraz badania kohort, badania panelowe, badania dynamiczne. (2) stałe badania, zlecane przez producentów odzieży.

badania uczestniczące (*participatory action research*) podejście do badań społecznych, w którym osoby badane są dopuszczone do kontroli nad celami i środkami badania, pomyślane jako przeciwaga dla przyjmowanego *implicite* poglądu, że badacz stoi ponad badanymi. Patrz rozdział 10.

błąd ekologiczny rozumowania (*ecological fallacy*) błędne wyciąganie wniosków na temat jednostek jedynie na podstawie obserwacji grup. Patrz rozdział 4.

błąd systematyczny (*nonsampling error*) (1) niedoskonałość danych wynikająca z przyczyn innych niż błąd z próby – na przykład konsekwencji niezrozumienia przez respondentów pytań kwestionariusza, błędnych zapisów, dokonanych przez ankietatorów lub koderów, błędów przy wprowadzaniu danych. Patrz rozdział 17. (2) to, co robisz, jeśli zawsze piszesz „drzwi” przez „ż”.

błąd z próby (*błąd losowy*) (*sampling error*) wielkość błędu, oczekiwana w doborze losowym. Wzór, na podstawie którego określa się błąd z próby, uwzględnia trzy czynniki: parametr, wielkość próby oraz błąd standardowy. Patrz rozdział 7.

czyszczenie danych (*data cleaning*) sprawdzanie skwantyfikowanych danych pod kątem wszelkich możliwych błędów. Patrz rozdział 14, czyszczenie dotyczące dopuszczalnych kodów, czyszczenie logiczne.

czyszczenie dotyczące dopuszczalnych kodów (kontrola zakresów kodowania) (*possible-code cleaning*) sprawdzanie skwantyfikowanych danych pod kątem tego, czy kody przypisane wartościom poszczególnych zmiennych mieszczą się w dopuszczalnym zakresie kodów, stworzonym dla każdej z tych zmiennych. Na przykład jeśli stwierdzimy, że wartość zmiennej, mającej tylko dwa atrybuty, dla jakiegoś przypadku określona jest jako „7”, mamy prawdopodobnie do czynienia z błędem. Patrz rozdział 14.

czyszczenie logiczne (kontrola spójności danych) (*contingency cleaning*) sprawdzanie skwantyfikowanych danych pod kątem ewentualnych niespójności logicznych – na przykład sprawdzanie, czy w zbiorze danych nie pojawiają się mężczyźni w ciąży. Patrz rozdział 14.

debriefing (sesja pocksperymentalna) (*debriefing*) rozmowa z badanymi dotycząca ich osobistych doświadczeń, związanych z udziałem w badaniach; szczególnie ważna w przypadkach, gdy uczestnictwo w badaniach przyniosło im jakieś szkody. Patrz rozdział 18.

dedukcja (*deduction*) model logicznego rozumowania, w którym oczekiwania i hipotezy wywodzone są z ogólnych twierdzeń. Wychodząc od twierdzenia, że wszyscy dziekani to świnię, możesz sformułować przewidywanie, że twój nie zgodzi się, żebyś wprowadził zmiany do swojego programu studiów – przewidywanie to zostanie sformułowane na drodze dedukcji. Patrz indukcja oraz rozdziały 2 i 3.

definicja operacyjna (*operational definition*) konkretna i szczegółowa definicja jakiegoś pojęcia, sformułowana w kategoriach działań (operacji), pozwalających na zaklasyfikowanie danej obserwacji. Definicją operacyjną „uzyskania z egzaminu oceny bardzo dobrej” może być „udzielenie prawidłowych odpowiedzi na co najmniej 90% pytań”. Patrz rozdział 5.

dobór kwotowy (*quota sampling*) typ próby nielosowej, w której jednostki dobierane są na podstawie wcześniej ustalonych cech, w ten sposób, aby rozkład tych cech w całej próbie był taki, jak w badanej populacji. Patrz rozdział 7.

dobór losowy prosty (*simple random sampling*) (1) typ losowego doboru próby, w którym elementom populacji przyporządkowuje się liczby, następnie generuje się zestaw liczb losowych i włącza się do próby te elementy populacji, które mają wylosowane numery. Chociaż rachunek prawdopodobieństwa i stosowane przezeń obliczenia zakładają użycie takiej właśnie próby, jest ona ze względów praktycznych rzadko stosowana. Takie same właściwości jak prosta próba losowa ma próba systematyczna (z losowo dobranym punktem startowym). Patrz rozdział 7. (2) przeciwieństwo doboru losowego krzywego.

dobór nieprobabilistyczny (nielosowy) (*nonprobability sampling*) metody doboru próby za pomocą technik nie odwołujących się do zasad rachunku prawdopodobieństwa, na przykład dobór na podstawie dostępności badanych, dobór celowy (arbitralny), kwotowy, metoda kuli śnieżnej. Patrz rozdział 7.

dobór probabilistyczny (losowy) (*probability sampling*) ogólne określenie dla prób dobranych zgodnie z zasadami rachunku prawdopodobieństwa, z reguły przy użyciu jakiejś procedury losowania, na przykład dobór losowy prosty, EPSEM, PPS, dobór systematyczny. Patrz rozdział 7.

dobór proporcjonalny PPS (*probability proportional to size, PPS*) rodzaj próby grupowej wielostopniowej, w której grupy nie są dobierane z równym prawdopodobieństwem (jak w EPSEM, czyli metodzie równego prawdopodobieństwa wyboru), ale z prawdopodobieństwem proporcjonalnym do ich wielkości, mierzonej liczbą jednostek, jakie mają być dobrane w ich obrębie. Patrz rozdział 7.

dopytywanie (*probe*) zwane także *sondowaniem* – technika stosowana w wywiadach, służąca uzyskaniu pełniejszej odpowiedzi na jakieś pytanie, wykorzystująca pośrednie pytania i zwroty, mające zachęcić respondenta do rozbudowania swojej wypowiedzi, jak „czy jeszcze coś?”, „w jaki sposób?”. Patrz omówienie wywiadu w rozdziale 9.

dyferencjał semantyczny (*semantic differential*) forma pytania kwestionariuszowego, w którym respondent proszony jest o dokonanie oceny czegoś na skali kończącej się dwoma przeciwstawnymi przymiotnikami (na przykład w przypadku oceny podręczników: „nudny” i „ciekaw”), której pośrednie stopnie wyrażone są sformułowaniami, takimi jak: „bardzo”, „raczej”, „ani taki, ani taki”, „raczej”, „bardzo”, mającymi objąć całą przestrzeń między dwoma przeciwieństwami. Patrz rozdział 6.

eksperyment podwójnie ślepy (*double-blind experiment*) schemat eksperymentalny, w którym ani badani, ani eksperymetatorzy nie wiedzą, która grupa jest grupą eksperymentalną, a która kontrolną. Patrz rozdział 8.

ekspłanacja (*explanation*) wynik modelu analizy rozbudowanej, stwierdzający, że początkowo zaobserwowana zależność między dwiema zmiennymi ma charakter pozorny, ponieważ znika ona po wprowadzeniu zmiennej kontrolnej.

element (*element*) pojedynczy obiekt należący do populacji, będący przedmiotem losowania w procedurze doboru próby. Pojęcie to należy odróżnić od pojęcia *jednostki analizy*, stosowanego w analizie danych. Patrz rozdział 7.

etnografia (*ethnography*) badania życia społecznego koncentrujące się raczej na szczegółowym i precyzyjnym opisie, niż na wyjaśnianiu obserwowanych zjawisk. Patrz rozdział 10.

etnografia instytucjonalna (*institutional ethnography*) technika badawcza, w której osobiste doświadczenia jednostek służą do odkrycia relacji

władzy oraz innych cech instytucji, w których jednostki działają. Patrz rozdział 10.

etnometodologia (*ethnomethodology*) podejście badawcze w naukach społecznych, koncentrujące się na poszukiwaniu ukrytych, z reguły nie formułowanych bezpośrednio założeń i konwencji; często stosowaną metodą jest celowe łamanie takich konwencji, aby wykazać ich istnienie. Patrz rozdział 10.

grupa eksperymentalna (*experimental group*) grupa, której w toku eksperymentu aplikowany jest bodziec eksperymentalny. Porównaj z *grupą kontrolną*. Patrz rozdział 8.

grupa kontrolna (*control group*) (1) w eksperymentach grupa badanych, którym nie został zaaplikowany bodziec eksperymentalny, nie różniąc się jednak pod żadnym innym względem od grupy eksperymentalnej. Porównanie pod koniec eksperymentu grupy eksperymentalnej z grupą kontrolną pozwala określić wpływ bodźca. Patrz rozdział 8. (2) Amerykańskie Stowarzyszenie Menadżerów.

hipoteza (*hypothesis*) określone, weryfikowalne oczekiwanie co do rzeczywistości, sformułowane na bazie ogólniejszego twierdzenia; szerzej – przewidywanie dotyczące natury rzeczy wyprowadzone z teorii. Stwierdzenie, że jeśli teoria jest prawdziwa, to powinno być zaobserwowane określone zjawisko. Patrz *dedukcja* oraz rozdziały 2 i 4.

hipoteza formułowana *post factum* (*ex post facto hypothesis*) hipoteza sformułowana po zebraniu obserwacji, które ją potwierdzają. Hipotezy takie jako niefalsyfikowalne są bezwartościowe. Patrz rozdział 16.

hipoteza zerowa (*null hypothesis*) w kontekście weryfikacji hipotez statystycznych i testów istotności, hipoteza, według której między analizowanymi zmiennymi nie zachodzi żaden związek. Istnienie takiego związku można uznać za potwierdzone, jeśli hipotezę zerową uda się odrzucić. Patrz rozdział 17.

idiograficzny (*idiographic*) tryb wyjaśniania, w którym dąży się do wyczerpującego przedstawienia specyficznych przyczyn konkretnego stanu lub zdarzenia. Wyobraź sobie, że starasz się wymienić wszystkie powody, dla których zdecydowałeś się studiować na tej, a nie innej uczelni. Wziąwszy pod uwagę wszystkie te powody, trudno wyobrazić sobie, że miałbyś podjąć inną decyzję. Patrz także: *nomotetyczny*.

indeks (*index*) rodzaj złożonego miernika, który syntetyzuje i porządkuje wyniki pewnej liczby szczegółowych obserwacji, jakiś ogólniejszy wymiar; porównaj ze *skalą*. Patrz rozdział 6.

indukcja (*induction*) logiczny model rozumowania, w którym ogólne twierdzenia wywodzone są ze szczegółowych obserwacji. Na przykład z obserwacji, że Żydzi i katolicy są skłonni do głosowania na demokratów, bardziej niż protestanci, w drodze indukcji możemy wysnuć wniosek, że w USA mniejszości religijne identyfikują się raczej z partią demokratyczną oraz wyjaśnić, dlaczego. Patrz *dedukcja* oraz rozdziały 2 i 3.

informator (*informant*) osoba dobrze obeznana ze zjawiskiem społecznym, które chcemy badać, i gotowa podzielić się z nami swoją wiedzą. Na przykład jeśli chcemy prowadzić obserwację uczestniczącą w sekcje religijnej, dobrze jest zaprzyjaźnić się z kimś, kto ją dobrze zna – na przykład z jej członkiem – i kto mógłby udzielić nam podstawowych informacji. Informatora nie należy mylić z *respondentem*.

interpretacja (*interpretation*) techniczne pojęcie, stosowane w związku z modelem analizy rozbudowanej. Oznacza sytuację, w której okazuje się, że zmienna niezależna wpływa na zależną za pośrednictwem zmiennej kontrolnej.

interwał (odstęp) losowania (*sampling interval*) w doborze systematycznym stała odległość między poszczególnymi elementami doberanymi z populacji do próby. Patrz rozdział 7.

istotność statystyczna (*statistical significance*) (1) ogólne pojęcie, odnoszące się do prawdopodobieństwa, że zależności obserwowane w próbie są wyłącznie wynikiem błędu z próby. Patrz *testy istotności statystycznej* oraz rozdział 17. (2) na ile rzeczywistość jest ważna, czy zdasz egzamin ze statystyki – w końcu zawsze możesz zostać poetą.

jednostka losowania (*sampling unit*) jednostka lub grupa jednostek, która może być wylosowana na jakimś etapie procedury losowania próby.

jednostki analizy (*units of analysis*) to, co (kto) będzie badany(ym). W naukach społecznych najbardziej typową jednostką analizy są pojedynczy ludzie. Patrz rozdział 4.

kodowanie (*coding*) (1) proces nadawania danym surowym standaryzowanej formy, pozwalającej na komputerowe przetwarzanie i analizę. (2) to, do czego szpiedzy używają książki kodowej.

kodowanie brzegowe (*edge-coding*) w przypadku kodowania danych z kwestionariuszy lub podobnych narzędzi – wpisywanie kodów na marginesach oryginalnych dokumentów, a nie na osobnym arkuszu. Patrz rozdział 14.

kodowanie otwarte (*open coding*) wstępna klasyfikacja i nazwanie pojęć w jakościowej analizie danych, przy czym badacze przypisują kody na

podstawie bezpośredniego wglądu w dane oraz ich dokładnej analizy. Patrz rozdział 13.

konceptualizacja (*conceptualization*) (1) proces myślowy, w którym nieostre, nieściśle pojęcia (koncepty) są precyzowane i ściśle definiowane. No więc chciałbyś badać uprzedzenia – ale co to jest „uprzedzenie”? Czy są różne rodzaje uprzedzeń? Jakież? Rozdział 5 poświęcony jest w całości konceptualizacji i jej koleżance, operacjonalizacji. (2) sposób rozmnażania płciowego intelektualistów.

korelacja (*correlation*) (1) empiryczny związek, zaobserwowany między dwiema zmiennymi, polegający na tym, że: (a) zmiany wartości jednej zmiennej są powiązane ze zmianami drugiej lub (b) przyjmowanie określonych wartości przez jedną zmienną jest związane z przyjmowaniem określonych wartości przez drugą. Przykładowo, mówimy, że *wykształcenie* jest skorelowane z *dochodem*, ponieważ wyższy poziom dochodu powiązany jest z wyższym poziomem wykształcenia. Korelacja sama w sobie nie przesądza o istnieniu związku przyczynowego między dwiema zmiennymi, ale jest jednym z jego warunków. (2) ktoś, do kogo jednocześnie ty i twój przyjaciel jesteście w relacji.

książka kodowa (*codebook*) (1) dokument stosowany w czasie przetwarzania i analizy danych, zawierający informacje o lokalizacji poszczególnych danych w zbiorze. Z reguły książka kodowa określa położenie konkretnych danych oraz znaczenie kodów, użytych dla oznaczenia różnych wartości zmiennych. Więcej szczegółów i przykładów w rozdziale 14. (2) ściśle tajny dokument umożliwiający kontakty szpiegów z centralą; nie wiadomo, czemu dostępny na każdej poczcie.

kwestionariusz (*questionnaire*) dokument zawierający pytania i inne narzędzia służące do zebrania informacji, które mają zostać przeanalizowane. Kwestionariusze są stosowane przede wszystkim w badaniach sondażowych, ale także w eksperymentach, badaniach terenowych i innych typach obserwacji. Patrz rozdział 9.

losowanie (*random selection*) metoda doboru próby, w której każda jednostka ma takie same szanse na znalezienie się w próbie, niezależnie od innych zdarzeń występujących w procesie doboru. Patrz rozdział 7.

losowanie systematyczne (*systematic sampling*) typ doboru losowego, w którym do próby dobiera się co k -tą pozycję z listy – na przykład co dwudziestego piątego studenta z listy studentów danego wydziału. Wartość k (interwał losowania) wyznacza się, dzieląc wielkość populacji przez docelową wielkość próby. Z pewnymi zastrzeżeniami, próba systematyczna jest funkcjonalnie równo-

ważna próbie losowej prostej, a często łatwiej ją dobrać. Pierwszy element próby wyznaczany jest z reguły losowo. Patrz rozdział 7.

makroteoria (*macrotheory*) teoria, której celem jest przedstawienie całościowego obrazu instytucji, społeczeństw czy relacji między zbiorowościami. Teoria „walki klas” Marksa jest przykładem makroteorii. Porównaj z *mikroteorią*.

mapa pojęciowa (*concept mapping*) ujęcie graficzne pojęć i ich wzajemnych relacji, pomocne przy formułowaniu teorii. Patrz rozdział 13.

mediana (*median*) przeciętna, równa wartości „środkowego” przypadku z porangowanego zbioru obserwacji. Jeśli mamy pięciu ludzi w wieku odpowiednio 16, 17, 20, 54 i 88 lat, to mediana ich wieku wynosi 20 (a średnia 39).

metoda kuli śnieżnej (*snowball sampling*) nielosowa metoda doboru próby stosowana często w badaniach terenowych, w której każdy badany może zostać poproszony o wskazanie kolejnych osób, które mogłyby wziąć udział w badaniu. Patrz rozdziały 7 i 10.

metoda rozszerzonych przypadków (*extended case method*) technika wykorzystująca obserwacje, uzyskane w studium przypadku, do odkrywania słabych punktów i udoskonalania istniejących teorii społecznych, rozwinięta przez Michaela Burawoya. Patrz rozdział 10.

metoda równego prawdopodobieństwa wyboru EPSEM (*EPSEM – equal probability of selection method*) schemat doboru próby, w którym każdy element populacji ma jednakowe prawdopodobieństwo bycia wylosowanym. Patrz rozdział 7.

metoda stałego porównywania (*constant comparative method*) (1) element metody teorii ugruntowanej – porównywanie poszczególnych obserwacji między sobą oraz z budowaną indukcyjnie teorią. Patrz rozdział 13. (2) technika stosowana przez uczestników randek w ciemno.

metoda teorii ugruntowanej (*grounded theory method, GTM*) indukcyjne podejście do badań, wprowadzone przez Barneya Glasera i Anselma Straussa, w którym teorie są tworzone raczej w wyniku samej analizy danych niż wyprowadzane dedukcyjnie. Patrz rozdział 13.

mikroteoria (*microtheory*) teoria mająca wyjaśnić zjawiska społeczne, zachodzące na poziomie jednostek i relacji między jednostkami. Teoria, dotycząca różnic w zachowaniach zabawowych chłopców i dziewczynek, byłaby mikroteorią. Porównaj z *makroteorią*.

modalna (*mode*) (1) przeciętna, odpowiadająca najczęściej obserwowanej wartości zmiennej. Jeśli w próbie jest 1000 protestantów, 275 katolików

i 33 żydów, wartością modalną jest „protestant”. W rozdziale 15 znajdziesz więcej szokujących informacji o miarach tendencji centralnej. (2) pracownica odpowiedzialna za krój strojów roboczych.

model analizy rozbudowanej (*elaboration model*) technika badania zależności między dwiema zmiennymi poprzez kontrolowanie wpływu trzeciej, opracowana przez Paula Lazarsfelda. Efektem analizy rozbudowanej może być stwierdzenie replikacji, specyfikacja, eksplanacja lub interpretacja.

naturalizm (*naturalism*) podejście do badań terenowych, oparte na założeniu, że obiektywna rzeczywistość społeczna istnieje i daje się obserwować oraz trafnie opisywać. Patrz rozdział 10.

nierównoważna grupa kontrolna (*nonequivalent control group*) grupa kontrolna podobna do grupy eksperymentalnej, ale wyłoniona w sposób inny niż losowy. Taki typ grupy kontrolnej różni się istotnie od grupy eksperymentalnej ze względu na zmienną zależną lub zmienne z nią powiązane. Patrz rozdział 12.

nietrafność wewnętrzna (*internal invalidity*) niebezpieczeństwo, że wnioski, wyciągnięte z wyników eksperymentu, nie są odzwierciedleniem samego eksperymentu. Patrz rozdział 8 oraz *nietrafność zewnętrzna*.

nietrafność zewnętrzna (*external invalidity*) niebezpieczeństwo, że wnioski wyciągnięte z wyników eksperymentu mogą nie nadawać się do uogólniania w „realnym świecie”. Patrz rozdział 8 oraz *nietrafność wewnętrzna*.

nomotetyczny (*nomothetic*) tryb wyjaśniania, zmierzający do ustalenia kilku czynników o charakterze przyczynowym, które na ogół wpływają na pewną klasę zdarzeń lub stanów. Pomyśl o dwóch lub trzech kluczowych czynnikach determinujących wybór uczelni przez studentów, takich jak odległość od miejsca zamieszkania, reputacja itd. Patrz także: *idiograficzny*.

notatki, robienie notatek (*memos, memoing*) zapisywanie notatek, traktowanych jako część danych do późniejszej analizy w badaniach jakościowych, takich jak teoria ugruntowana. Zapiski mogą opisywać lub definiować pojęcia, omawiać kwestie metodologiczne bądź też proponować wstępne sformułowanie elementów teorii.

obciążenie (*bias*) (1) właściwość narzędzia pomiarowego, powodująca przekłamywanie w określonym kierunku wyników pomiaru. Na przykład pytanie „Czy zgodzisz się z opinią, że prezydent dobrze sprawuje swój urząd?” będzie obciążone, ponieważ składa respondentów do wyrażenia pozytywnej opinii. Patrz rozdział 9. (2) coś

wewnątrz ciebie, co powoduje, że innych ludzi lub grupy konsekwentnie postrzegasz jako lepszych lub gorszych, niż są w rzeczywistości. (3) coś, co poczujesz, gdy ktoś ci postawi na głowie kowadło (nie zadawaj się z idiotami).

odchylenie standardowe (*standard deviation*) jedna z miar dyspersji (rozproszenia wyników wokół średniej). Dla zmiennej o rozkładzie normalnym około 68% przypadków charakteryzuje się wartością zmiennej, różniącą się od średniej o nie więcej niż jedno odchylenie standardowe, 95% o nie więcej niż dwa, a 99,9% o nie więcej niż trzy odchylenia standardowe. Tak więc w grupie, w której wiek ma rozkład normalny o średniej 30 i odchyleniu standardowym 10 lat, 68% osób ma od 20 do 40 lat. Im mniejsze jest odchylenie standardowe, tym bardziej wartości zmiennej są skupione wokół średniej; jeśli odchylenie standardowe jest duże, wartości rozrzucone są szerzej. Patrz rozdział 15.

operacjonalizacja (*operationalization*) (1) krok dalej w stosunku do konceptualizacji – proces tworzenia definicji operacyjnych czy inaczej określania dokładnych procedur pomiaru wartości zmiennej. (2) zabieg chirurgiczny na intelektualście.

operat losowania (*sampling frame*) lista, lub quasi-lista jednostek tworzących populację, z której losowana jest próba. Jeśli chcemy wylosować próbę reprezentatywną dla całej populacji, musimy zadbać o to, by operat losowania zawierał wszystkie (lub prawie wszystkie) jej elementy. Patrz rozdział 7.

paradygmat (*paradigm*) model czy schemat służący obserwacji i interpretacji. Kształtuje on zarówno nasze spostrzeżenia, jak i to, jak je rozumiemy. Paradygmat konfliktu sprawia, że postrzegamy zachowania społeczne w jeden sposób, a paradygmat interakcjonistyczny – że w inny sposób.

parametr (*parameter*) syntetyczny opis wartości zmiennej w populacji. Patrz rozdział 7.

pomiar ilorazowy (*ratio measure*) poziom pomiaru zmiennej, mający wszystkie właściwości pomiaru nominalnego, porządkowego i przedziałowego, w którym dodatkowo na skali pomiarowej można wyróżnić obiektywny punkt zerowy. Przykładem zmiennej mierzonej na skali ilorazowej może być wiek. Patrz rozdział 5 oraz *pomiar nominalny, pomiar porządkowy, pomiar interwałowy (przedziałowy)*.

pomiar interwałowy (przedziałowy) (*interval measure*) poziom pomiaru zmiennej, przy którym wartości zmiennej można uszeregować, a odległości pomiędzy sąsiadującymi wartościami zmiennej są równe. Pomiar temperatury na skali Fahrenheita jest pomiarem interwałowym, ponieważ

- odległość między 17 i 18 stopniami jest taka sama jak między 89 a 90. Patrz rozdział 5 oraz *miarę nominalną, miarę porządkową, miarę ilorazową*.
- miarę nominalną** (*nominal measure*) poziom miaru, którego jedyną własnością jest to, że wartości zmiennej są wyczerpujące i wzajemnie rozłączne. Innymi słowy, jeśli zmienna mierzona jest na skali nominalnej, to o jej wartościach możemy orzec jedynie, że są różne – inaczej niż w przypadku *miaru porządkowego, interwałowego czy ilorazowego*. Przykładem zmiennej nominalnej może być *pleć*. Patrz rozdział 5.
- miarę porządkową** (*ordinal measure*) poziom miaru zmiennej, który umożliwia uszeregowanie wartości zmiennej według jakiegoś kryterium. Przykładem zmiennej mierzonej na skali porządkowej może być status społeczno-ekonomiczny z możliwymi wartościami: *niski, średni, wysoki*. Patrz rozdział 5 oraz *miarę nominalną, miarę interwałową, miarę ilorazową*.
- populacja** (*population*) określony teoretycznie zbiór obiektów będących przedmiotem badania. Patrz rozdział 7.
- populacja badana** (*study population*) zbiór elementów, z którego faktycznie dobierana jest próba. Patrz rozdział 7.
- posttest** (*posttesting*) ponowny pomiar wartości zmiennej zależnej po tym, jak badani zostali poddani działaniu zmiennej niezależnej. Patrz rozdział 8.
- poufność** (*confidentiality*) projekt badawczy zapewnia badanym poufność, jeśli badacz może wprawdzie zidentyfikować, który z badanych udzielił danej odpowiedzi, ale zobowiązuje się, że tej informacji nie ujawni. Patrz rozdział 18.
- poziom istotności** (*level of significance*) (1) w kontekście testów istotności statystycznej prawdopodobieństwo, że obserwowana zależność empiryczna jest wynikiem jedynie błędu z próby. Zależność jest istotna na poziomie 0,05, jeżeli prawdopodobieństwo, że jest ona skutkiem jedynie błędu z próby, jest nie większe niż 5 na 100. Patrz rozdział 17. (2) maksymalna wysokość, na której warto wieszać plakaty.
- poziom realizacji próby** (*poziom zwrotów*) (*response rate, completion rate*) wyrażona procentowo liczba osób, które wzięły udział w badaniu sondażowym, w stosunku do liczby osób, które zostały wylosowane do próby. W sondażach realizowanych za pomocą ankiet wypełnianych samodzielnie przez respondentów używa się także określenia „poziom zwrotów” (*return rate*). Patrz rozdział 9.

- poziom ufności** (*confidence level*) (1) miara prawdopodobieństwa, że parametr w populacji należy do wyznaczonego przedziału ufności. Tak więc możemy być na 95% pewni, że procent wyborców popierających kandydata A należy do przedziału 35–45%. Patrz rozdziały 7 i 17. (2) stopień, w jakim ufasz, że w kupionym od faceta na ulicy za 10 dolarów pierścionku rzeczywiście jest trzykaratowy diament.
- pretest** (*pretesting*) pomiar wartości zmiennej zależnej. Patrz rozdział 8.
- proporcja losowania** (*sampling ratio*) stosunek wielkości próby do wielkości populacji. Patrz rozdział 7.
- proporcjonalna redukcja błędów** (*proportional reduction of error, PRE*) logiczny model oceny siły związku, oparty na badaniu, o ile można zredukować błąd przewidywania wartości jednej zmiennej dzięki znajomości wartości drugiej zmiennej. Na przykład znajomość wykształcenia badanych ułatwia przewidywanie, ile wynoszą ich zarobki – co pokazuje, że zmienne te są ze sobą związane. Patrz rozdział 17.
- próba celowa** (*arbitrary*) (*purposive sampling, judgmental sampling*) rodzaj próby nielosowej, do której dobiera się jednostki, które według subiektywnej oceny badacza mają być najbardziej użyteczne lub reprezentatywne. Patrz rozdział 7.
- próba grupowa** (*gronowa, zespołowa*) (*cluster sampling*) wielostopniowa próba, w której w pierwszym etapie losowane są pewne naturalne grupy („grona”), w których następnie losuje się poszczególne obiekty. Na przykład najpierw losuje się próbę wyższych uczelni, a następnie z listy studentów każdej z wylosowanych szkół losuje się konkretne osoby. Patrz rozdział 7.
- przeciętna wartość** (*average*) nieprecyzyjny termin, sugerujący wartość typową lub normalną; miara tendencji centralnej. Przykładami sprecyzowanych matematycznie wartości przeciętnych są średnia, mediana i modalna. Patrz rozdział 15.
- przedział ufności** (*confidence interval*) (1) przedział wartości, w którym leży szacowany parametr populacji. Przykładowo – wyniki sondażu wskazują, że na kandydata A chce głosować 40% próby. Choć najlepszą estymacją wielkości poparcia wśród wszystkich wyborców również jest 40%, trudno się spodziewać, żeby było to dokładnie tyle. Możemy jednak wyznaczyć przedział ufności (na przykład 35–45%), w którym odsetek ten prawdopodobnie się mieści. Zauważ, że dla każdego przedziału ufności zawsze musimy podać także poziom ufności. Patrz rozdziały 7 i 17. (2) odległość, na jaką odważymy się zbliżyć do aligatora.

przekrojowa analiza przypadków (*cross-case analysis*) analiza wiążąca się z badaniem więcej niż jednego przypadku. Może to być analiza *zorientowana na zmienną* lub *zorientowana na przypadek*. Patrz rozdział 13.

pytania otwarte (*open-ended questions*) pytania, na które respondent może odpowiedzieć własnymi słowami. Pogłębione wywiady jakościowe opierają się prawie wyłącznie na pytaniach otwartych. Patrz rozdziały 9 i 10.

pytania warunkowe (*contingency questions*) pytania zadawane w badaniu sondażowym jedynie tym respondentom, którzy udzielili określonych odpowiedzi na inne pytania. Na przykład badani mogliby najpierw zostać zapytani, czy należą do mafii, po czym tylko tych, którzy odpowiedzieli by twierdząco, zapytano by, jak często biorą udział w spotkaniach mafijnych. To drugie pytanie byłoby właśnie pytaniem warunkowym. Więcej przykładów w rozdziale 9.

pytania zamknięte (*closed-ended questions*) pytania zadawane w sondażu, na które respondent odpowiada wybierając jeden z wariantów odpowiedzi proponowanych przez badacza. Często stosowane, ze względu na większą jednorodność odpowiedzi i łatwość obróbki wyników. Patrz rozdział 9.

quasi-eksperyment (*quasi-experiment*) metoda badawcza przypominająca nieco eksperyment kontrolowany, ale znacznie słabiej sformalizowana, nie uwzględniająca jego kluczowych elementów, takich jak pretest i posttest czy grupa kontrolna. Patrz rozdział 12.

randomizacja (*randomization*) technika losowego przypisywania badanych do grup eksperymentalnej i kontrolnej. Patrz rozdział 8.

redukcjonizm (*reductionism*) (1) błąd niektórych badaczy polegający na ścisłym ograniczaniu (redukcji) rodzajów pojęć uznawanych za adekwatne do danego zjawiska. (2) kłopoty z dykcją powracające przy każdej kolejnej sesji podczas egzaminów ustnych, ograniczające wypowiedź do tzw. dukania.

replikacja (*replication*) ogólnie, powtórzenie eksperymentu, aby wychwycić lub zmniejszyć błąd. W kontekście modelu analizy rozbudowanej jest to techniczny termin używany do określenia sytuacji, gdy zależność początkowa między dwiema zmiennymi utrzymuje się także, gdy jest kontrolowana ze względu na trzecią zmienną – co stanowi argument za rzeczywistym charakterem tej zależności. Patrz rozdział 16.

reprezentatywność (*representativeness*) (1) właściwość próby, polegająca na tym, że uzyskane w niej

rozkłady pewnych cech są takie same jak w całej populacji. Wnioskując się z tego, że opisy i wyjaśnienia, konstruowane na bazie analizy danych z próby, można odnieść także do populacji. Reprezentatywność można osiągnąć poprzez stosowanie prób losowych; uprawnia ona do uogólniania wyników oraz stosowania metod wnioskowania statystycznego. Patrz rozdział 7. (2) to, czym we własnym mniemaniu charakteryzują się niektórzy członkowie Kongresu.

respondent (*respondent*) osoba, której odpowiedzi na pytania w badaniach sondażowych poddawane są analizie. Patrz rozdział 9.

rozkład częstości (*frequency distribution*) (1) opis, w jakiej części obserwacji z próby zmienna przyjmuje określone wartości. Stwierdzenie, że w próbie 53% stanowią mężczyźni, a 47% kobiety, jest przykładem rozkładu częstości dla zmiennej *płeć*. Innym przykładem jest stwierdzenie, że spośród badanych miast 15 miało mniej niż 10 tysięcy mieszkańców, 23 między 10 a 25 tysięcy itd. Patrz rozdział 15. (2) panel radioodbiornika.

rozproszenie (*dispersion*), inaczej *dyspersja*. Rozkład wartości wokół jakiejś wartości centralnej, na przykład średniej. Najprostszą miarą rozproszenia jest zakres – możemy stwierdzić, że w badanej grupie średnia wieku wynosi 37,9, przy zakresie od 12 do 89. Patrz rozdział 15.

rzetelność (*reliability*) właściwość metody pomiaru, polegająca na tym, że przy każdym powtórzeniu obserwacji tego samego zjawiska uzyskalibyśmy taki sam wynik. Na przykład w przypadku sondażu możemy się spodziewać, że pytanie „Czy był(a) Pan(i) w kościele w ostatnim tygodniu?” charakteryzowałoby się większą rzetelnością niż pytanie „Ile razy w życiu był(a) Pan(i) w kościele?”. Rzetelności nie należy mylić z *trafnością*. Patrz rozdział 5.

schemat z uwzględnieniem szeregow czasowych (*time-series design*) plan badawczy zakładający dokonywanie pomiarów w dłuższym okresie (na przykład badanie liczby wypadków drogowych przed wprowadzeniem ograniczenia prędkości i po jego wprowadzeniu). Patrz rozdział 12.

schemat z uwzględnieniem wielu szeregów czasowych (*multiple time series design*) wykorzystanie w celach porównawczych większej liczby zbiorów danych, które były gromadzone w czasie, na przykład poziomu wypadków w różnych miastach w różnych latach. Patrz rozdział 12.

semiotyka (*semiotics*) nauka o znakach i ich znaczeniach, powiązana z analizą treści. Patrz rozdział 13.

skala (*scale*) typ złożonej miary, której elementy tworzą logiczną lub empiryczną strukturę. Przykładami

skal są skala dystansu społecznego Bogardusa, skale Guttmana, Likerta i Thurstone'a. Skale przeciwstawia się *indeksom*. Patrz rozdział 6.

skala dystansu społecznego Bogardusa (*Bogardus social distance scale*) technika pomiaru, określająca skłonność do wchodzenia w różne – bliższe lub dalsze – stosunki społeczne z innymi kategoriami ludzi. W tej wyjątkowo skutecznej technice stosuje się kilka pytań zamkniętych, które można później zagregować, nie tracąc przy tym szczegółowych danych. Patrz rozdział 6.

skala Guttmana (*Guttman scale*) typ złożonego narzędzia pomiarowego, stosowanego do syntetycznego ujęcia wyników kilku odrębnych obserwacji i przedstawienia pewnej ogólniejszej zmienności. Patrz rozdział 6.

skala Likerta (*Likert scale*) typ złożonego narzędzia pomiarowego, opracowanego przez Rensisa Likerta w celu poprawienia poziomu pomiaru w naukach społecznych poprzez zastosowanie zestandaryzowanych kategorii odpowiedzi w pytaniach kwestionariusza. Ma ono na celu określenie względnych natężeń różnych postaw i poglądów. Na pytania tego rodzaju mogą być udzielane odpowiedzi w rodzaju: „zdecydowanie się zgadzam”, „raczej się zgadzam”, „raczej się nie zgadzam”, „zdecydowanie się nie zgadzam”. Pytania takie mogą być stosowane zarówno do budowy właściwych skal Likerta, jak też w innego rodzaju złożonych narzędziach pomiarowych. Patrz rozdział 6.

skala Thurstone'a (*Thurstone scale*) typ złożonego narzędzia pomiarowego, skonstruowanego na podstawie określonych przez „kompetentnych sędziów” wag przypisanych poszczególnym wskaźnikom zmiennych. Patrz rozdział 6.

specyfikacja (*specification*) proces, w wyniku którego uściślano są pojęcia. W kontekście modelu analizy rozbudowanej jest to techniczny termin określający sytuację, gdy pierwotnie obserwowana zależność między dwiema zmiennymi replikuje się w niektórych (ale nie we wszystkich) podgrupach wyznaczonych przez zmienną kontrolną. W takiej sytuacji formułuje (specyfikuje) się warunek zachodzenia pierwotnej zależności – na przykład zachodzi ona w grupie mężczyzn, ale nie wśród kobiet.

statystyka (*statistic*) także (oprócz ogólnego znaczenia „dział matematyki”): wartość syntetycznie charakteryzująca rozkład zmiennej w próbie, służąca do estymacji parametru w populacji. Patrz rozdział 7.

statystyka opisowa (*descriptive statistics*) część statystyki, zajmująca się opisem cech próby lub zależności między zmiennymi w próbie –

streszczaniem do syntetycznej postaci wyników dużej liczby obserwacji dokonanych na elementach próby. Aby jednak przejść z poziomu opisu konkretnych obserwacji z próby do formułowania wniosków dotyczących całej populacji, z której pochodzi próba, należy odwołać się do *wnioskowania statystycznego*.

studium przypadku (*case study*) pogłębiona analiza pojedynczego przykładu pewnego ogólniejszego zjawiska społecznego (na przykład wsi, rodziny, gangu młodzieżowego). Patrz rozdział 10.

średnia (*mean*) wartość przeciętna, obliczona przez zsumowanie wartości wielu obserwacji, po czym podzielenie sumy przez ich liczbę. Jeśli do tej pory zdałeś 10 egzaminów i twoja średnia ocen wynosi 4, a z egzaminu z metodologii dostaniesz dwójkę, to twoja nowa średnia wyniesie 3,81.

tabela krzyżowa (*tabela kontyngencji*) (*contingency table*) format przedstawienia relacji między zmiennymi w postaci procentowych rozkładów ich łącznych częstości. Przykłady i wskazówki, jak takie tabele przygotowywać, znajdują się w rozdziale 15.

teoria (*theory*) systematyczne wyjaśnienie obserwacji wiążących się z jakimś konkretnym zjawiskiem społecznym (na przykład przestępczością nieletnich, stratyfikacją społeczną, rewolucją polityczną).

teoria ugruntowana (*grounded theory*) (1) podejście do badania zjawisk społecznych, zorientowane na indukcyjne budowanie teorii poprzez stałe porównywanie kolejnych pojawiających się obserwacji, zasadniczo różne od podejścia zorientowanego na testowanie hipotez, w którym to teoria ma służyć kreowaniu hipotez poddawanych testom empirycznym. Patrz rozdział 10. (2) teoria, która ma zakaz fruwania.

testy istotności statystycznej (*tests of statistical significance*) (1) procedury obliczeń statystycznych, przeprowadzanych w celu ustalenia, jakie jest prawdopodobieństwo, że zależność obserwowana w próbie może być powodowana jedynie przez błąd z próby. Patrz *wnioskowanie statystyczne* oraz rozdział 17. (2) badanie, jak istotne jest zdanie egzaminu ze statystyki dla ukończenia studiów.

trafność (*validity*) cecha pomiaru, stwierdzająca, że narzędzie pomiarowe mierzy rzeczywiście to, co ma mierzyć. Na przykład wynik testu IQ może być trafniejszą miarą twojej inteligencji niż liczba godzin spędzonych w bibliotece. Ponieważ rzeczywistej trafności pomiaru nigdy nie da się ustalić, pozostaje nam umówić się na określanie względnej trafności na podstawie *trafności fasadowej*, *trafności kryterialnej*, *trafności treściowej*, *trafności teoretycznej* oraz *walidacji ze-*

- wewnętrznej i walidacji wewnętrznej. Trafności nie należy mylić z rzetelnością. Patrz rozdział 5.
- trafność fasadowa** (*face validity*) (1) własność wskaźnika (narzędzia pomiarowego), powodująca, że jest on uznawany za odpowiedni do pomiaru jakiejś zmiennej. Częstotliwość udziału w nabożeństwach jest bez wątpienia jakimś wskaźnikiem religijności – a więc jako miara religijności charakteryzuje się trafnością fasadową. Patrz rozdział 5. (2) właściwie dobrany kolor elewacji frontowej ściany budynku.
- trafność kryterialna** (**trafność predykcyjna**) (*criterion-related validity, predictive validity*) stopień, w jakim dany miernik powiązany jest z pewnymi kryteriami zewnętrznymi. Na przykład trafność pomiaru dokonywanego przez komisję egzaminacyjną jest wykazywana przez późniejsze osiągnięcia przyjętych kandydatów. Patrz rozdział 5.
- trafność teoretyczna** (*construct validity*) stopień, w jakim dany miernik powiązany jest z innymi zmiennymi, z którymi zgodnie z założeniami teorii powinien być powiązany. Patrz rozdział 5.
- trafność treściowa** (*content validity*) stopień, w jakim dany miernik uwzględni wszystkie znaczenia zawarte w pojęciu określającym mierzone zjawisko. Patrz rozdział 5.
- treść jawna** (*manifest content*) w analizie treści – zwroty bezpośrednio zawarte w analizowanym przekazie, w odróżnieniu od treści ukrytej. Patrz rozdział 11.
- treść ukryta** (*latent content*) (1) w analizie treści – ukryty sens przekazu, odróżniany od jego treści jawnej. Patrz rozdział 11. (2) to, czego nie widać na białej kartce papieru.
- typologia** (*typology*) klasyfikacja (z reguły nominalna) obserwacji na podstawie wartości dwóch lub więcej zmiennych. Gazety można skategoryzować na przykład tak, jak to przedstawiono w tabeli 6.4 na s. 197. Patrz rozdział 6.
- walidacja zewnętrzna** (*external validation*) proces testowania trafności narzędzia pomiarowego (na przykład indeksu lub skali) poprzez badanie jego związku z innymi domniemanymi wskaźnikami mierzonej zmiennej. Jeśli, powiedzmy, dany indeks rzeczywiście mierzy poziom uprzedzeń, powinien być skorelowany z innymi ich wskaźnikami. W rozdziale 6 znajdziesz dłuższe omówienie tego problemu wraz z przykładami.
- warstwowanie** (**stratyfikacja**) (*stratification*) zestawianie jednostek populacji w homogeniczne grupy (warstwy) przed losowaniem. Procedura ta zwiększa reprezentatywność próby, przynajmniej ze względu na zmienne, użyte do warstwowania. Może być stosowana łącznie z dobo-

- rem prostym, systematycznym lub grupowym.
- wartości zmiennej** (**atrybuty**) (*attributes*) cechy osób lub rzeczy. Patrz *zmienna* i rozdział 1.
- ważenie** (*weighting*) przypisywanie różnych wag przypadkom, które miały różne szanse na zostanie się do próby. W najprostszym przykładzie każdemu przypadkowi przypisuje się wagę, będącą odwrotnością jego prawdopodobieństwa wylosowania. Jeśli wszystkie przypadki miały takie same szanse na zostanie się do próby, nie ma potrzeby przeprowadzania ważenia. Patrz rozdział 7.
- wnioskowanie statystyczne** (*inferential statistics*) dział statystyki, zajmujący się formułowaniem wniosków, dotyczących szerszej populacji, na bazie obserwacji dokonanych na próbie. Patrz *statystyka opisowa* oraz rozdział 17.
- wskaźnik** (*indicator*) wybrana obserwacja, którą traktujemy jako odzwierciedlenie zmiennej, którą chcemy badać. Na przykład udział w nabożeństwach możemy traktować jako wskaźnik religijności. Patrz rozdział 15.
- wskaźniki społeczne** (*social indicators*) miary opisujące warunki lub charakter życia społecznego, takie jak poziom przestępczości, śmiertelność niemowląt, liczba lekarzy na 100 tysięcy mieszkańców itd. Wskaźniki społeczne monitoruje się często w celu określenia charakteru zmian zachodzących w społeczeństwie. Patrz rozdział 12.
- wymiar** (*dimension*) możliwy do wyszczególnienia aspekt pojęcia. Patrz rozdział 5.
- wytwory społeczne** (*social artifacts*) wszelkie wytwory istot społecznych lub ich zachowania; mogą być jednostką analizy. Patrz rozdział 4.
- wywiad** (*interview*) spotkanie, którego celem jest zebranie danych, w czasie którego jedna osoba (ankieter, badacz, moderator) zadaje pytania drugiej (respondentowi). Może być przeprowadzany bezpośrednio (*face-to-face*) albo telefonicznie. W rozdziale 9 znajdziesz więcej informacji o wywiadzie w badaniach sondażowych.
- wywiad jakościowy** (*qualitative interview*) w przeciwieństwie do wywiadu standaryzowanego, stosowanego w badaniach sondażowych, wywiad jakościowy prowadzony jest raczej na podstawie listy tematów do pogłębionego omówienia niż zestandaryzowanego zestawu pytań. Patrz rozdział 10.
- zależność cząstkowa** (*partial relationship*) w modelu analizy rozbudowanej – zależność między dwiema zmiennymi, rozpatrywana w podzbiorze przypadków, zdefiniowanym przez trzecią zmienną. Wychodząc od zależności początkowej, na przykład między *identyfikacją partyjną* a *postawami wobec aborcji* możemy badać, czy zależność ta zachodzi zarówno dla kobiet, jak

i dla mężczyzn (tzn. kontrolujemy wartość zmiennej *pleć*). Związek między dwiema pierwszymi zmiennymi, obserwowany wśród mężczyzn lub kobiet, będzie *zależnością cząstkową*.

zależność początkowa (*zero-order relationship*) w modelu analizy rozbudowanej pierwotna zależność między dwiema zmiennymi, niekontrolowana ze względu na wartości innych zmiennych.

zależność pozorna (*spurious relationship*) przypadkowa korelacja pomiędzy dwiema zmiennymi, którą można wyjaśnić, odwołując się do wpływu trzeciej zmiennej. Na przykład istnieje dodatnia zależność między liczbą wozów strażackich, biorących udział w gaszeniu pożaru, a wielkością szkód – im więcej wozów strażackich, tym zniszczenia są większe. Trzecią zmienną jest w tym przypadku wielkość pożaru: do dużego pożaru, powodującego duże szkody, wysyła się więcej załóg, do małego pożaru zaś wysyła się mało wozów, a ze względu na niewielki rozmiar pożaru szkody są niewielkie. Wysłanie większej liczby wozów nie powoduje zwiększenia szkód. Właściwie wysłanie do pożaru o określonej sile większej liczby wozów powinno ograniczyć straty wywołane przez ogień.

zasada świadomej zgody (*informed consent*) zasada, według której badani mogą wyrazić zgodę na udział w badaniach tylko wtedy, gdy są świadomi wszelkich związanych z badaniami elementów ryzyka. Patrz rozdział 18.

zmienna ciągła (*continuous variable*) zmienna, której wartości zmieniają się płynnie, jak *wiek* czy *dochód*. Na przykład w grupie ludzi mogą znaleźć się osoby w wieku 21, 22, 23, 24 lata; można też wiek wyznaczyć jeszcze dokładniej, w ułamkach lat. Przeciwnieństwem zmiennych ciągłych są *zmienne dyskretne*, takie jak *pleć* lub *afiliacja religijna*, których wartości tworzą odrębne elementy. Patrz rozdział 15.

zmienna dyskretna (skokowa) (*discrete variable*) zmienna, na przykład *pleć*, *afiliacja religijna*, której wartości są wyraźnie od siebie oddzielone (nieciągłe), w przeciwieństwie do wartości *zmiennych ciągłych*, płynnie przechodzących jedna w drugą. Tak więc w przypadku ciągłej zmiennej *wiek* jej wartości zmieniają się, na przykład od 21 poprzez 22 do 23 itd., nie można natomiast wskazać takiego przejścia między wartościami zmiennej *pleć* – „mężczyzna” i „kobieta”. Patrz rozdział 15.

zmienna kontrolna (testowa) (*control variable, test variable*) zmienna, której wartość kontroluje się

(utrzymuje się na ustalonym poziomie), aby wyjaśnić charakter zależności między dwiema innymi zmiennymi. Jeśli na przykład stwierdzimy istnienie zależności między wykształceniem a poziomem uprzedzeń, możemy zbadać tę zależność ze względu na zmienną kontrolną „pleć”, badając zależność między wykształceniem a uprzedzeniami osobno w grupach kobiet i mężczyzn. Patrz rozdział 16, w którym dowiesz się więcej o tym, jak ważne jest właściwe stosowanie zmiennych kontrolnych w analizie.

zmienna niezależna (*independent variable*) (1) zmienna, której wartości w analizie traktuje się jako dane i nie próbuje się tłumaczyć. Zakłada się, że zmienne niezależne determinują wartości zmiennych zależnych lub wpływają na nie. Jeśli stwierdzimy, że *religijność* jest częściowo funkcją *pleci* – ponieważ kobiety są bardziej religijne od mężczyzn – to zmienną niezależną jest *pleć*, a zmienną zależną *religijność*. Zauważmy, że zmienna traktowana jako niezależna w innej części analizy może stać się zmienną zależną – na przykład *religijność* może być zmienną niezależną tam, gdzie analizujemy *poziom przestępczość*. Patrz *zmienna zależna*. (2) zmienna, która nikogo się nie słucha.

zmienna zniekształcająca (*distorter variable*) w modelu analizy rozbudowanej zmienna kontrolna, której włączenie do modelu odwraca kierunek zależności początkowej.

zmienna tłumiąca (*suppressor variable*) w modelu analizy rozbudowanej zmienna, która sprawia, że rzeczywistość istniejąca zależność między dwiema zmiennymi nie ujawnia się jako zależność początkowa.

zmienna zależna (*dependent variable*) (1) zmienna, co do której zakłada się, że jest powodowana przyczynowo lub uzależniona od innej zmiennej (zmiennej niezależnej). Jeśli stwierdzisz, że *dochód* jest częściowo funkcją *osiągniętego formalnego wykształcenia*, *dochód* traktujesz jako zmienną zależną. (2) zmienna nieudacznica, zmienna na posyłki, zmienna z kompleksem niższości.

zmienne (*variables*) logicznie powiązane zestawy wartości (atrybutów), na przykład zmienna *pleć* składa się z wartości *mężczyzna* i *kobieta*.

zogniskowany wywiad grupowy (grupa fokusowa) (*focus group*) technika polegająca na zebraniu grupy badanych i zainicjowaniu ich dyskusji. Stosowana często w badaniach rynku, na przykład dla oceny produktów lub usług. Patrz rozdział 10.

